

Religion og politikk

Festskrift for Anne Stensvold

Er det to temaer man bør unngå i sosiale sammenkomster, er det religion og politikk, heter det. Er det noen i landet som har gjort det motsatte, er det Anne Stensvold, prof. em. i religionsvitenskap ved UiO. Gjennom en lang akademisk karriere har hun gjort det til en fulltidsjobb å gå inn i dette betente og innviklede temaet med åpent sinn, krum hals og kritisk blikk. Ikke nok med det, gang på gang har hun vist at religion og politikk fins også der ingen egentlig har tenkt på det. Nå har hun gått av med pensjon, men i stedet for å hvile på laurbærene, er hun i full gang med å nytenke hele feltet «religion og politikk». Med dét som tema for denne utgaven av Dīn er det samtidig et festskrift for å hylle Anne og hennes innsats for feltet, for faget og for at hun har bygget opp folk. Responsen viser at Anne har inspirert mange med sin begeistring for den gode fagpraten og sitt engasjement for å bygge levende fagmiljøer å føre den i.

På forsiden er det bilde av en dame med en katt, og en hund i bakgrunnen. Marguerite Gérards oljemaleri fra rundt 1800 har tilsynelatende ikke noe verken med religion og politikk å gjøre. Ikke er det ikonisk, ikke er damen lettkledd, og ikke har det ført til voldelige opptøyer. Likevel har det alt med religion og politikk å gjøre, eller kan få det. For som vi vet: Alt kan bli religiøst, og alt kan bli politisk. Ofte dreier det seg om kvinner og deres kropper, spesielt underliv, eller noe annet, kanskje noe helt vanlig – et eple, et plagg, et sted, en kleshenger.

Men hva har bildet med Anne, religion og politikk å gjøre? Ikke er hun barnløs, opprørsk eller misfornøyd med livet, og ikke har hun katt (snarere tvert imot, en golden retriever). Da vi valgte dette bildet til å illustrere «religion og politikk», var det en referanse til et utspill i den amerikanske valgkampen. Daværende visepresidentkandidat J. D. Vance hånte enslige kvinner som ikke innretter seg etter hans normer og verdier (og provoserende nok heller ikke later til å ha noe ønske om det), ved å kalle

dem for «cat ladies» – et tema som kunne gått rett inn i Value Politics, et av Annes forskningsprosjekter.

For Vance er «cat lady» noe negativt – selvstendige kvinner som ikke tar hans autoritet og verdisett for gitt og attpåtil stiller kritiske spørsmål ved grunnlaget. Vi i festskriftredaksjonen, som hadde Anne som veileder på hovedfag for et kvart århundre siden, bruker det som hedersbetegnelse for Anne og hennes evne og vilje til å undersøke etablerte sannheter og maktstrukturer.

Ikke lenge etter at Vances «kattedame» skapte furore, ble også hundene involvert i maktkampen på Trumps side: «They're eating the cats and dogs!» 'Hva slags kategorier mennesker som kan spise hvilke dyr' er en klassisk religiøs identitetsmarkør. Brått ble det del av amerikansk politikk og verdikamp, med Trump, republikanerne, MAGA og den kristne høyresiden som inn-gruppen, 'vi som ikke syns det er ok å spise andre menneskers kjæledyr'. I motsetning til kvinner og deres kropp hadde disse vanlige dyrene ikke vært noe politisk eller religiøst tema i USA, og inntil da var det nok få som så hva hunder kunne ha med politikk å gjøre.

Man skal ikke mange tiårene tilbake før de færreste hadde så mye å si om sammenhengen mellom religion og politikk heller. Religion var religion, og politikk politikk, i alle fall i moderne samfunn. Religion handlet om myter og å be til guder, og hørte hjemme i templer, tomme kirker eller hjemmet, langt unna maktens korridorer. Politikk handlet på sin side om parlamenter, partier og prosedyrer i den vanlige verden, saklig og styrt av verdslige hensyn.

Anne har imidlertid lenge sett sammenhenger mellom religion og politikk, både for religionsutøvere og andre deler av samfunnet, og hun har vært opptatt av å finne et trygt teoretisk ståsted å betrakte dem fra. Blikket på den katolske messen som et semiotisk tegnsystem, som var temaet for hovedoppgaven, og religion i NRK i uka 4.-10. mars 1989, som var gjenstand for doktoravhandlingen, hviler på teorier om hvordan religion kommuniseres og dermed virkeliggjøres. I doktoravhandlingen konkluderte Anne slik: «One may say that the main intention in television's presentation of anomic events is to re-enforce current norms and values and trust in the Norwegian social system; in 'normality' and order. Thus the 'nomic' Norwegian system has replaced the Christian idea of a benevolent God» (187).

Denne semantiske likestillingen mellom kristendom og Norge er talende for hvordan Anne har henvendt seg til studieobjektene, til studentene og til samfunnet. Her er det ingen sammenheng som gis forrang i seg selv. I stedet er det gjenstanden(e) og

konteksten som settes i sentrum: Religion gis ikke en særegen plass, men er ett av flere elementer som må undersøkes.

Et slikt perspektiv der empirien og fenomenene står sentralt, kommer også til uttrykk i boken *Maria-kult og helgendyrkelse i moderne katolisisme*, skrevet sammen med Anne Eriksen. Her skriver de: «Fra et kulturanalytisk ståsted er Tradisjonen en forklaringsmåte som skjuler historiske endringsprosesser. Eksterne forhold som politikk, økonomi og naturforhold kan ligge til grunn for religiøse reaksjoner og motreaksjoner. Slike eksterne forhold kan ikke bare utløse endringer i religiøst fokus, men også påvirke den religiøse tenkemåten» (26). Det religiøse i endring og som preget eller bestemt av eksterne og ytre faktorer og av sosial praksis, er det som blir omdreiningspunktet.

I Annes ånd bruker vi ikke mer plass på å skryte eller hylle henne, men lar innholdet tale for seg selv og overlater ordet til kollegaer, venner og tidligere studenter, fra ulike fagmiljøer i Bergen og Oslo, fra RelPol-nettverket og fra UD-samarbeid. Bidragene spenner vidt, men illustrerer at religion aldri bare er en privatsak og at politikk ikke kan forstås helt adskilt fra kultur og religion. På hver sin måte viser artiklene noen av de innviklede og ofte uventede sammenhengene mellom religion og politikk – som i en Knausgård-karakter eller på et legekontor. Enten det er i antikken, hippietiden eller dagens Norge, på Balkan, i Bangladesh eller det gamle By-sants – i krig og kunst, filosofi og diplomati, i romaner og aviser, på kurs eller på TV: det «religiøse» er politisk, og det «politiske» er religiøst.

De følgende tekstene i første del inkluderer en hilsen fra faggruppen på religionsvitenskap ved UiO og en fra Jeffrey Haynes, en samarbeidspartner og profilert forsker på religion og politikk. Deretter møtes religionshistorikeren Ingrid Vik og diplomaten Jan Braathu for å diskutere samarbeidet mellom UiO og Utenriksdepartementet om religion og politikk på Vest-Balkan som Anne ledet fra 2003. Fra krigene på 1990-tallet til ettervirkningene av 9/11 utforsker de hvordan religionsvitenskap og diplomati krysset spor og ga nye perspektiver på internasjonale konflikter. Intervjuet gir et innblikk i hvordan forskere og politikere har møttes og styrket analysen av religiøse og nasjonale bevegelser, og ikke minst av Annes rolle i å bygge opp tiltak som i forskningsbyråkratisk sjargong kan betegnes som «robuste», «tverrfaglige» og internasjonale fagmiljøer med «outreach», «relevans» og «deliverables».

I del II kommer fagfelleverderte artikler, og vi lar Ingvild Sælid Gilhus, professor emerita ved Universitetet i Bergen, åpne ballet med noen grunnleggende teoretiske

refleksjoner, for alle Annes studenter har lært om det religionsvitenskapelige paradigmet og vet hvor viktig det er med et godt teoretisk fundament. Dette har hun selv vært med på å legge og videreutvikle. I «Fra et relativistisk til et relasjonelt paradigme: religionsvitenskap i bevegelse» berømmer Gilhus Anne som en av de få som har tatt tak i hva Thomas Kuhns paradigmetenkning betyr for religionsvitenskap, og vurderer hennes paradigme-«jakt» i lys av at faget har beveget seg fra essensialistiske til relasjonelle tilnærminger til religion. Dette betyr at religion ikke er avgrenset, men skapes i sosiale og historiske sammenhenger og må forstås i forhold til et bevegelig nettverk av relasjoner og interaksjoner.

Et «relasjonelt paradigme» åpner for nye måter å studere religion og makt på, og betyr at religion og politikk ikke kan ses som helt adskilt. At politikk og myter henger sammen, får vi et tydelig eksempel på i «Sin fars datter. Offer, lidelse og den enestående Sheikh Hasina i Bangladesh» av professor Arild Engelsen Ruud ved avdeling for religionsvitenskap ved Universitetet i Oslo. Med blick på historikken og fersk empiri fra felten analyserer han hvordan Sheikh Hasina, tidligere statsminister i Bangladesh, skapte en myte om seg selv og sin far, landsfaderen Bangabandhu, som nasjonens politiske og moralske grunnvoll. Myten om offer, blod og nasjonal storhet var et viktig maktreddskap og tett forbundet med nasjonal selvforståelse. Etter Hasinas dramatiske fall i 2024 smuldret fortellingen raskt opp, selv om mange forble lojale. Ruud viser hvordan slike mytekonstruksjoner kan bli autoritative og sikre politisk legitimitet, men også hvor sårbare de er når konteksten endrer seg.

Fra far og datter til mor, jomfru og gudfødgerske: Professor emerita ved Universitetet i Bergen, Vigdis Songe-Møller, skriver om «*Khora*: uberørt jomfru og mor. Fra Platons Timaios til en bysantinsk klosterkirke». Gjennom sin lesning av filosofiske og teologiske tekster ser hun Platons *khora*-begrep i sammenheng med kristne forestillinger om Maria som mor til Guds sønn, og viser dermed at antikke forestillinger om materie, form og det kvinnelige har levd videre i kristen teologi og ikonografi. Med andre ord, førkristne metafysiske konsepter preger fortsatt religiøse maktstrukturer og forståelsen av kjønn.

Fra guddommelige til teknologiske mirakler og en annen type religiøs diskurs: «Livmor eller egg? Morskap og jødisk identitet i møte med eggdonasjon og surrogati» av Sofie Rose Strømme, master i religionsvitenskap (UiO), analyserer den ultraortodokse jødiske bevegelsen Chabad Lubavitch, som oppfordrer til kunstig befruktning, men definerer jødisk identitet ut fra morslinjen. Dette skaper rabbinske debatter

om hvem som kan regnes som jødisk når eggdonasjon og surrogati kompliserer tradisjonelle grenser.

Kvinnens underliv er med andre ord fortsatt et betent tema, formet av religiøse forestillinger fra antikken med betydelige medisinske, juridiske og politiske implikasjoner, et landskap Anne utforsket i sin bok om graviditetens historie i kristendommen. «Om hymen, hinner og hellighet. Et utkast til jomfruhinnens religionshistorie» av Sissel Undheim, professor i religionsvitenskap ved UiB, er nok et eksempel på dét. Tanken om hymen som en fysisk forsegling og kyskhetsmarkør tok form i senantikken, i en periode preget av ønske om religiøs kontroll over kvinnelig seksualitet. Kristne og jødiske tekster ble brukt for å legitimere denne forståelsen, som utviklet seg til en kulturell og religiøs sannhet og fortsatt brukes til å overvåke og regulere kvinnens kropp og seksualitet, både i religiøse miljøer og i statlige praksiser, som i debatter om jomfrusjekk, hymenrekonstruksjon og reproduktive rettigheter.

Fra fiksjon og virkelighet om kvinnekropp beveger vi oss til noen kjente norske menn, henholdsvis Olav den hellige og Karl Ove Knausgård, og ser nærmere på det politiske som rører seg rundt fiktive karakterer spunnet av og rundt dem. Først ut er «Morgenstjernen – en relasjonell lesning om religion og politikk», der Erik Bjørnerud (Høgskolen i Østfold) analyserer hvordan mennesker forstår og skaper fellesskap gjennom språk, religion og politikk i Knausgårds bokserie. *Morgenstjernen* kretser rundt en ny stjerne som binder mennesker, dyr, døde og det ikke-menneskelige sammen på nye måter. Bjørnerud viser hvordan romanene trekker veksler på filosofi, naturvitenskap og teologi for å forstå virkeligheten. Selv om serien kan tolkes som en refleksjon over natur og samfunn, forblir dens politiske budskap nokså åpent.

Neste artikkel, «Norges evige kriminelle konge? Olav den hellige i Beforeigners og i forkant av ‘Nasjonaljubileet – Norge i tusen år’», tar for seg et annet av Annes hovedoppgave-/forskningstemaer: religion på norsk TV. I artikkelen retter Jane Haug Skjoldli (Høgskulen på Vestlandet) og Kine Elandria Bjørnsdatter Haug Skjoldli (Museumssenteret i Hordaland) blikket mot den norske HBO-serien der Olav dukker opp i det moderne Norge, nå som kristen ekstremist og voldelig gjengleder med rusproblemer. At en middelaldersk helgenkonge møter utfordringer i dagens sekulære Norge, skal ikke stikkes under stol, og forfatterne drøfter også hvordan denne populærkulturelle leken med historie utfordrer etablerte nasjonale og religiøse fortellinger – og hvordan historiske skikkelser brukes i samtidens debatter om kulturarv og identitet.

Også neste artikkel handler om medier, rus, religion og radikal politikk i Oslo, men nå med anarkisme, LSD og nyreligiøsitet: «Kampen mot hjernediktaturet. Rus, religion og revolt i Gateavisa og den norske motkulturen 1969–1974». Her undersøker Ada Lønne Emberland, master i religionsvitenskap (UiO), hvordan politisk aktivisme, esoteriske idéer og psykedelisk rus møttes i en alternativ visjon om samfunn og frihet som utfordret etablerte maktstrukturer, men også skapte interne spenninger i det Emberland definerer som et «kultisk miljø» som inkluderte både politiske aktivister («fists») og hippier («heads»).

Samme by, andre siden, annen religion, 50 år senere, og rusfritt: «NurulQuran: *dars, da'wa* og 'empowerment' – kvinnemakt i et salafistisk trossamfunn i Oslo». Iram Salih, master i religionsvitenskap fra IKOS, nå ph.d.-student ved MF, tar oss med til et salafimiljø på Alna. Basert på originalmateriale gir hun en grundig innsikt i NurulQuran, der det kun er kvinner som styrer og underviser, men som avviser feminisme som et «ikke-tema» og utfordrer ikke islamske hierarkier eller teologiske rammer. I stedet bruker de dem strategisk, for å utvide handlingsrommet og skape en form for religiøs autoritet. Dette bryter såpass med etablerte forståelser av kjønn, makt og religion at Salih griper til begrepet «gynosentrisk» for å beskrive det.

Neste artikkel, en annen type kvinnefellesskap med fremtredende kyskhetsidealer og klar identitet i Norden i dag: «'Du ofrer deg hvert eneste minutt, hver eneste dag.' Offer og lidelse som religiøs praksis i kvinnelig klosterliv», av Tiril Flatebø, master i religionsvitenskap. Med utgangspunkt i intervjuer og observasjon viser hun hvordan nonnene navigerer innenfor et hierarkisk mannsdominert system og forhandler frem sin posisjon ved å konstruere offer og lidelse som symbolsk kapital.

I siste del av festskriftet får vi først en bokartikkel på engelsk av Andrea Rota, professor i religionsvitenskap (UiO), som foretar en kritisk granskning av Annes artikkelsamling *Blasphemies Compared* (2021), med bidrag fra ett av RelPol-nettverkene hun dannet.

I Andrew John Thomas' bokanmeldelse er det derimot Rotas egen bok fra 2023 som skal under lupen: *Collective Intentionality and the Study of Religion: Social Ontology and Empirical Research* – for øvrig en bok Anne har sagt hun har lært mer av enn det meste annet hun har lest de siste tjue årene.

Vi får også en anmeldelse av Marta Camilla Wrights doktoravhandling *Saved and Healed: Illness, Illness Causation and Healing Among Ethiopian Orthodox Chris-*

tians at Holy Water Sites in Addis Ababa (UiB, 2023), av Katharina Wilkens (Universitetet i Tübingen).

Det hele avrundes med litt kjønn, kropp, kunst og ritualteori i et engelsk essay, «Liminal Nakedness and Transformation in the Story of Susanna» av Angelos Kyrimis, masterstudent på religionsvitenskap.

Vi takker alle bidragsytere, forfattere, fagfeller, språkvaskere, faggruppen på religionsvitenskap og Institutt for kultur, religion, Asia- og Midtøstenstudier, og ikke minst vår inspirerende «cat lady» Anne.

Festskriftredaksjonen

Erik Bjørnerud Cecilie Endresen Christian Moe Ingrid Vik

Referanser

- Eriksen, Anne og Anne Stensvold. 2002. *Maria-kult og helgendyrkelse i moderne katolisisme*. Pax.
- Gérard, Marguerite. 1812. «Le déjeuner du chat.» Olje på lerret. Villa-Musée Jean-Honoré Fragonard, via Wikimedia Commons.
<https://fr.m.wikipedia.org/wiki/Fichier:TheCat%27sLunch.jpg>.
- Stensvold, Anne. 1986. *Sacred Communication: A Semiotic Analysis of the Mass*. Hovedoppgave i religionshistorie, Universitetet i Oslo.
- Stensvold, Anne. 1992. *Religion in Television: A View on NRK Television from 4th to 10th March 1989*. Doktoravhandling, Department of the History of Religions, University of Bergen.
- Stensvold, Anne. 2015. *A History of Pregnancy in Christianity: From Original Sin to Contemporary Abortion Debates*. New York: Routledge.
- Stensvold, Anne, red. 2021. *Blasphemies Compared: Transgressive Speech in a Globalised World*. Routledge Studies in Religion. Abingdon, Oxon og New York, NY: Routledge.